

Aida Bračič

Poimenovanje urbane krajine kot orodje reappropriacije mesta

Ključne besede: kritična toponimija, toponimi, mesto, urbanizem, občna zemljepisna imena

DOI: 10.4312/ars.13.2.231-244

1 Poimenovanje kraja

Kaj je kraj? Že če se na kratko ozremo k etimologiji besede, pridemo do zanimivih ugotovitev: starocerkvenoslovanska beseda *kraj* ѣ je pomenila »skrajni rob, začetek, konec«, pomen pa se ohranja v hrvaškem in srbskem *krāj*: »kraj, konec, breg, rob« ter ruskem *kráj*: »rob, konec, kraj, dežela«. Praslovanska rekonstrukcija *krāj* ѣ je prvotno pomenila »kar je odrezano, kjer je odrezano«. Pomen se je najprej konkretiziral v »konec, rob« in od tod prek »meja« in »obmejno področje« dalje razvil v »omejeno področje, dežela« ter v '(naseljeno) mesto'.¹ Kraj je torej posebno mesto, mesto, ki ga od preostalega prostora nekaj loči (rez), ki je hkrati njegov konec. V misli se nam bržkone takoj prikrade Heidegger, ki v eseju Grajenje, bivanje, mišljenje prepozna podobno ločevalno lastnost kraja: »Prostor je nekaj uprostorjenega, svobodno danega v mejo, grško *péras*. Meja ni nekaj, pri čemer nekaj preneha, temveč je, kot so spoznali Grki, meja tisto, od česar nekaj pričinja svoje bistvovanje« (Heidegger, 1998, 78). Kraj uprostorja prostor in se vrašča vanj s svojo posebnostjo, ki ga ločuje od preostalih mogočih krajev. Ni kar vsako mogoče mesto že kraj – ta mora biti na neki način izjemen (izvzet iz splošnosti). Ta izjemnost je tisto, kar ga kot kraj opredeljuje:

Toda le nekaj takega, kar je samo kraj, lahko uprostori mesto. Kraj ni navzoč že pred mostom. Sicer je, preden most stoji, vzdolž toka mnogo mest (Stelle), ki jih je mogoče zasesti. Eno od njih se izkaže za kraj, in sicer zaradi mostu. Tako se most ne vzpostavi na nekem kraju, temveč iz samega mostu šele nastane neki kraj. Most je stvar, Ding, zbira četverje, zbira pa tako, da četverju umešča

1 »[K]rāj krája m lat. 'locus, finis, margo' (16. stol.), krajân, krajéven, krājina, krājnik, okrāj, okrâjek, pokrājina (16. stol.), pokrajînski, skrâjen, skrâjnji. Enako je stcslovan. krajъ 'skrajni rob, začetek, konec', hrv., srb. krāj 'kraj, konec, breg, rob', rus. kráj 'rob, konec, kraj, dežela', češ. kraj 'rob, črta, pokrajina'. Pslovan. *krāj ѣ je sorodno s *krojiti 'rezati, krojiti' in prvotno pomeni *'kar je odrezano, kjer je odrezano'. Pomen se je najprej konkretiziral v 'konec, rob' in od tod prek 'meja' in 'obmejno področje' dalje razvil v 'omejeno področje, dežela' ter v '(naseljeno) mesto' (Be II, 79, ES XII, 88, Po, 946)« (Snoj, 2015).

neko mesto. S tega mesta se določajo trgi in poti, s katerimi je uprostorjen prostor (Heidegger, 1998, 78).

Čemur rečemo kraj, je torej lokacija prostorske anomalije, reza ali brazgotine, od koder se preostali prostor razrašča nekoliko drugače, kot bi se brez nje. Ob sebi zbira četverje (neba, zemlje, smrtnikov in bogov) ter je sposobno posredovanja med registri sveta.² Recimo le, da je kraj tisti, ki v brezkray prostora vtika razmejevalni rob, transcendentni most – meja, ki se stika z obema svojima skrajnostma. Kot pravi Jonathan Maskit: »Biti kraj pomeni imeti lokacijo (ali vsaj imeti sposobnost biti lociran), biti poimenovan, znan« (Maskit, 1998, 266). Takšna je narava kraja, njegova specifičnost pa mu odmerja identiteto. Da bi to identiteto zaznamovali na zemljevidu prostora svoje misli, ga poimenujemo.

Lastno ime je po slovenskem pravopisu »[...] poimenovanje posameznih bitij [...], zemljepisnih in stvarnih danosti, na primer imen krajev, delov zemeljskega površja, nebesnih teles; ustanov, organizacij in podjetij, umetnostnih del [...]« (Furlan, Gložančev, Šivic-Dular, 2000, 75). Pri lastnih zemljepisnih imenih gre torej za poimenovanje posameznega pokrajinskega pojava, ki ga lahko uvrstimo v skupino podobnih pojavov, pa tudi za razlikovanje tega pojava od drugih. Kraj, ki mu pripišemo takšno ime, je izjemen in nosi identiteto, pa vendar je ta do določene mere primerljiva z nekaterimi drugimi identitetami. Gozd, potok, gora: to so primeri takšnih imen, ki označujejo skupino entitet, pri katerih prepoznavajo določeno skupno značilnost. Britanski pisec Robert Macfarlane v delu *Landmarks* zavzame zanimivo in pomembno stališče do tovrstnih besed. V uvodnem poglavju govori o pokrajini otoka Isle of Lewis, ki je na prvi pogled gola in prazna močvirnata prostranost. Prav zato in zaradi redke poseljenosti se je ta otok zdel odlična lokacija za gradnjo vetrnih elektrarn, ki bi z električno energijo oskrbovale britansko ozemlje niže proti jugu. Macfarlane navaja, da so se tamkajšnji prebivalci uspešno obranili gradnje teh objektov na otoku – pokazali so namreč, da otok ni le vetrovna severnjaška puščava, temveč je poln posebnosti in bogastva, ki ga ni mogoče najti nikjer drugje. Vendar pa te posebnosti prepoznajo (in ozavestijo) le tisti, ki pokrajino intimno poznajo. To so prebivalci pokazali prav s pomočjo občnih zemljepisnih imen in drugih lokalno specifičnih poimenovanj za pokrajinske pojave, ki so jih zbrali v t. i. *Peat Glossary*.³ Gre za zbirko arhaičnih in narečnih besed za različne vrste mahu in šote, barjanske geografske značilnosti ter vremenske in druge, za Isle of Lewis pomembne pojave, ki bi jih prišlek, ko ne bi poznal besed zanje, zlahka spregledal. Podobno proces poimenovanja neznanega avstralskega ozemlja, ki so ga odkrivali britanski pomorščaki, reflektira Paul Carter v legendarni

2 Kateri so ti registri in kako so poimenovani, je odvisno od naše naklonjenosti temu ali onemu filozofskemu mojstru.

3 Približen prevod bi se lahko glasil: Šotni slovarček.

polliterarni raziskavi povezav med jezikom, politiko in geografijo *The Road to Botany Bay* (1988) – pri podeljevanju imen imperialistične mornarice je šlo dobesedno za udomačevanje ozemlja, za spreminjanje prazne dežele, *terra nullius*, v kraj z zgodovino in kulturo. Čeprav za razliko od Macfarlana ne govori o občnih, temveč o lastnih zemljepisnih imenih, tudi Carter opisuje proces partikularizacije in prisvajanja (vpisovanja v svoj mentalni prostor) skozi proces poimenovanja. Med občnimi in lastnimi zemljepisnimi imeni sicer pomensko gledano obstaja velika razlika, v obeh primerih je zelo različen tudi proces poimenovanja, zato med njimi težko najdemo stične točke na več ravneh. Zanimivo pa je opaziti, da se v obeh procesih izkazuje ista tendenca: po prepoznavanju in razlikovanju, po udomačevanju in prisvajanju.

Zgornja primera govori o prid Wittgensteinovemu citatu o mejah jezika, ki so tudi meje sveta. Kraj postane kraj s tem, ko ga je mogoče poimenovati. Če Heidegger govori o tem, da se most ne vzpostavi na nekem kraju, temveč iz samega mostu šele nastane neki kraj, lahko po zgornjem zgledu trditev preobrnemo tako: ime se ne vzpostavi zaradi kraja, temveč iz imena neki kraj šele nastane.

Po drugi strani pa se prav s kraji hranijo ideologije. Henri Lefebvre:

Kaj je ideologija brez prostora, na katerega referira, ki ga opisuje, katerega besedišče in povezave uporablja, katerega kode vsebuje? Kaj bi bila verska ideologija judovsko-krščanskega tipa, če ne bi temeljila na krajih in njihovih imenih: cerkev, spovednica, prezbiterij, prižnica, tabernakelj itn.? Kaj bi bila Cerkev brez cerkva? (Lefebvre, 2014).

V resnici velja oboje. Beseda je ključna za vzpostavitev kraja, a kraj sam po besedi postane orodje ideologije. Poimenovanje (in z njim *vkrajevanje*) je vendarle *strukturiranje*, vstavljanje v strukturo – je kolektivno, zato določeni meri političnosti ne moremo ubežati.

2 Kritična toponimija

Kritična toponimija je razmeroma nova veda, ki poimenovanje krajev obravnava kot »par excellence politično prakso izvajanja oblasti nad prostorom« (Pinchevski, Torgovnik, 2002, 367) in na videz nedolžno podeljevanje krajevnih imen, ki je bilo doslej predvsem v domeni jezikoslovja in, redkeje, filozofije, umešča v kulturno-zgodovinski kontekst. Takole opredelita kritično toponimijo (in namen publikacije) Jani Vuolteenaho in Lawrence D. Berg, dva izmed vodilnih strokovnjakov področja, v temeljni monografiji *Toward Critical Toponymies*: »Namen zbranih prispevkov [...] je osvetliti, kako lahko toponime teoretično razumemo kot vseprisotne vidike geografije, vpete v strukture moči [...]« (Vuolteenaho, Berg, 2009, 14).

Kritična toponimija se sicer ukvarja predvsem ali skoraj povsem le z lastnimi zemljepisnimi imeni. Pretežno se zanima za analizo ideoloških struktur, ki botrujejo takšnemu ali drugačnemu poimenovanju točno določenih krajev, sledenje zgodovinskim spremembam v poimenovanju krajev ter primerjanje teh procesov s političnimi in kulturnimi premiki, ki stojijo za njimi.

Glede narave lastnih imen (ki seveda vključujejo zemljepisna lastna imena) že od nekdaj prihaja do nekaterih zagat. Če je John Stuart Mill trdil, da se lastna imena nanašajo le na identiteto (referenta), ki ga poimenujejo, sicer pa ne pomenijo nič drugega (Mill, 1843), se je njegova trditev kaj hitro izkazala kot nezadostna in izzvala številne kritike.⁴ Gottlob Frege, nemški filozof in logik z začetka 20. stoletja, je utemeljitelj t. i. deskriptivistične teorije lastnih imen, zagovornik variacije te teorije pa je bil tudi Bertrand Russell. Če na kratko povzamemo: po deskriptivistični teoriji se ime ne nanaša neposredno na referenta (entiteto, ki jo označuje), temveč na serijo mogočih opisov, ki se tudi nanašajo na isto entiteto. Iz nasprotja med teorijama izhaja t. i. Fregejeva zanka: »Hesper je Fosfor« oziroma »Zvezda danica je zvezda večernica«. Ker vemo, da se obe imeni nanašata na isti planet oziroma referenta, bi ob upoštevanju Millove teorije lahko rekli, da je izjava nesmiselna oziroma da nima nobene kognitivne vrednosti. »Hesper je Fosfor« bi potemtakem pomenilo popolnoma isto kot »Hesper je Hesper«. Frege zagato reši tako, da predlaga novo raven pomena, ki je nad referenco (Bedeutung): to je smisel (Sinn). Venera je, ko ji rečemo zvezda danica, v naši zavesti predstavljena drugače kot takrat, ko ji rečemo zvezda večernica. Frege se v svojih izpeljevanjih približa opisovanju tistega transcendentalnega mesta v jeziku, ki je sorodno Heideggerjevemu kraju: poezije.

Saul Kripke je v začetku sedemdesetih ovrgel deskriptivno teorijo in uveljavil novo: kavzalno teorijo, ki je za naše tukajšnje prizadevanje pomembna, ker pripoznava pomen kolektivnosti pri rabi imen. Kavzalna teorija imen vpeljuje dve stopnji poimenovanja: prvo, ko nekemu referentu določimo fiksno ime (po Kripkeju dobesedno »krst«), ter drugo, ko se vse nadaljnje rabe nanašajo na prvotno dejanje poimenovanja prek kavzalne verige (Kripke, 1980). Teorija predpostavlja, da ni nujno, da tisti, ki ime uporablja, sploh pozna entiteto, ki je začetni referent tega imena. Pomen imena se konstruira skozi verigo posameznih rab tega imena. To nas popelje še korak dlje od teze, da se kraj konstruira skozi svoje ime: potemtakem se namreč kraj konstruira z vsako posamično rabo imena, ki ga zaznamuje.

Generiranje in spremembe obstoječih zemljepisnih imen se dogodijo na različne načine, vendar je njihovo uradno podeljevanje v sodobnosti birokratizirana sistemska dejavnost. Podeljevanje zemljepisnih lastnih imen je uradni postopek, ki ga spremljata

4 Nekateri so teorijo celo posmehljivo imenovali »Millov paradiz«, saj naj bi bila tako lepa in preprosta, a na žalost neuporabna.

vpis novega imena v vse potrebne registre in označitev na uradnih zemljevidih. Zato ni težko videti, da so zemljepisna lastna imena skoraj vedno ideološko zaznamovana; in če niso takšna v svoji etimologiji, postanejo takšna v trenutku, ko so vpisana v uradne državne registre v času, ko je na oblasti določen družbeni sistem. Poimenovanje krajev z lastnimi imeni je kulturna, a tudi politična praksa, in to je glavna misel, iz katere se je porodila kritična toponimija. Proučevanje zgodovinskega ozadja in okoliščin, v katerih se je pripetilo poimenovanje določenega kraja, v katerih se je ime spremenilo, kraj vrisal ali izbrisal z zemljevida, prebivalci pa so ohranili svojo identiteto ali so se ji bili prisiljeni odreči: vse to je področje raziskovanja kritične toponimije. Ugotovitve nam lahko marsikaj povedo o kraju, še več pa o teh okoliščinah in mehanizmi delovanja kulture in oblasti.

Sicer pa zemljepisna lastna imena spremlja določena mera inertnosti. Kljub temu, da so očiten predmet političnih manipulacij in orodje oblasti, pa tudi neizbrisen del identitete kulturne oziroma jezikovne skupine, se (vsaj v spremenjeni obliki) pogosto ohranjajo izjemno dolgo ter prečijo kulture, jezike in družbene ureditve. »Imena krajev so med najtrajnejšimi simboli naroda,« pravi Arseny Saparov v študiji *The Alteration of Place Names and Construction of National Identity in Soviet Armenia*. »Preživijo lahko dlje od večine materialnih ostankov neke civilizacije« (Saparov, 2003, 179).

Občna zemljepisna imena svojo podrejenost vladajočemu družbenemu sistemu kažejo na še mnogo subtilnejši ravni. Lahko bi celo rekli, da se v primerjavi z (za razvojni tempo jezika) bliskovitimi menjavanji družbenih sistemov zadnjih stoletij spreminjajo bistveno počasneje. Zaradi sprememb rabe kraja, njegove funkcije ali simbolne konotacije se lahko posamezno občno ime z določenim pomenom počasi prepoji, da se vzajemno spremenita, ali pa se začne uporabljati v drugih kontekstih ali registrih, vendar je v tem primeru stik s politično ideologijo posreden in zato manj očiten. Še najbolj povedna in najlaže razvidna je v tem oziru morda raba in neuporaba posameznih občnih imen, oziroma njihovo nastajanje in izginjanje. O menjavah političnih sistemov ter vzponih in padcih posameznih kultur bržkone najglasneje govori opuščanje posameznih izrazov – tudi za prostor. Ob prihodu nove tehnologije (ki je skoraj vedno posledica nečesa drugega) se, na primer, spremeni način gradnje, določene tipologije gradnje postanejo odvečne, s tem pa tudi njihova imena. Zaradi razlike med časovno prilagodljivostjo lastnih in občnih zemljepisnih imen pa prihaja do ohranjanja nekaterih sedimentov teh drugih v uradno zabeleženih tistih prvih. Ne služijo več prvotni rabi, vendar si jih lahko ogledamo, da bi o njih kaj izvedeli. Tako po pogostosti naselbinskih imen v Sloveniji vodita Gradišče in Pristava, oba s kar osmimi ponovitvami. Apelativa gradišče in pristava, ki sta v teh onimih ohranjena, pa zaznamujeta umetno krajino, kakršne danes ne gradimo več.

Seveda bi lahko poskusili trditi tudi obratno: da se namreč s prehodom v novo ali s spreminjanjem obstoječe kulture uporabnikov nekega prostora besede spreminjajo, da se hkrati s smrtjo enih porajajo nove. Vendar kaže, da to ni povsem res, saj so naši besednjaki na področju prostora in poimenovanja krajev vedno siromašnejši. V naslednjih nekaj odstavkih bomo poskusili pokazati, zakaj je tako in kako je to sovisno z našim dojemanjem prostora, pa tudi z našo aktivno udeležbo pri njegovem sooblikovanju.

3 Brezkrajevnost

V zadnjih desetletjih fizično okolje v zahodni kulturi na videz izgublja na pomembnosti. Edward Casey pravi:

Na Zahodu je v zadnjih treh stoletjih – v času modernosti – kraj postal ne le zanemarjan, temveč aktivno zatiran koncept. [...] Pojavil se je diskurz, katerega glavna fokusa sta Čas in Prostor. Ko so ju fiziki dvajsetega stoletja spojili v amalgam prostor-časa, se je zanemarjanje kraja le nadaljevalo na drug način. Že celotno epoho imamo kraj za siromašnega bratranca Časa in Prostora, teh dveh kolosalnih kozmičnih partnerjev, ki se vzpenjata nad modernostjo (Casey, 1993, 14).

Kartezično pojmovanje prostora kot neskončne mreže, v kateri se nahajajo telesa, je bistveno spremenilo naše dojetje materialne stvarnosti in njenega delovanja. Če je to po eni strani omogočilo analitičen razmislek, abstrakcijo in jasen pregled nad operacijami, po drugi strani zanemarja nekatere druge bistvene prvine prostora. Modernost prostor jemlje kot danost, na katero ni mogoče vplivati, temveč deluje po inherentno logičnih zakonitostih. To je »prostor, ki je popolnoma enovit in nanj ne vpliva absolutno nič, kar se v njem dogaja. Temu prostoru ni konca, v njem pa tudi ni ničesar, kar je mogoče meriti ali podrediti merilu« (Connor, 2004, 121).

Če prostoru ni konca, v njem tudi ni kraja. V njem ni reza posebnosti, ki smo ga opredelili kot temeljno značilnost oziroma kot ključnega za identiteto nekega kraja. Kartezijski prostor je izrazito brezkraveven.

Takšen je tudi prostor tehnologije. Sodobna programska orodja, ki jih množično uporabljajo načrtovalci prostora za risanje in projektiranje, temeljijo na neskončni tridimenzionalni mreži, v katero je treba vrtati projekt. CAD programi so v zatonu; v stroki se vzpenja priljubljenost BIM tehnologije, ki s pomočjo predpripravljenih konstrukcijskih knjižnic⁵ omogoča hitrejše projektiranje, risanje v tridimenzionalnem

5 Pogosto je knjižnice materialov ali celotnih konstrukcij mogoče dobiti neposredno pri proizvajalcu, ki te materiale in konstrukcije proizvaja tudi v stvarnosti.

prostoru, samodejen izris konstrukcijskih detajlov in delo več strokovnjakov hkrati na enem projektu. Tega ne poskušam prikazati kot pomanjkljivost – možnosti, ki jih odpirajo nove tehnologije, so izjemne. Vendar večja avtomatizacija in zahteva po hitrejšem načrtovanju, ki je posledica gona po neskončni rasti, pogosto privedeta do ubiranja bližnjic, slabih premislekov, nezadostnih rešitev in generičnosti grajenega okolja. S povečevanjem prisotnosti tehnologije v naših življenjih in z njihovo vse večjo virtualizacijo je naša pozornost do materialnega okolja omejena. (Grajeno) okolje pa je podrejeno funkciji in si prizadeva zmanjšati zaznavnost svoje prisotnosti. Njegova naloga je služiti čim hitrejšemu premikanju tokov kapitala, informacij in dobrin, umakniti se procesom, ki v njem potekajo, ter v skrajnem primeru dokončno izginiti.

O nečem primerljivem piše znani arhitekt, teoretik in publicist Rem Koolhaas v eseju *Generic City*: »Generično mesto je tisto, kar ostane, potem ko se velik del urbanega življenja preseli v virtualni prostor. To je prostor šibkih in napihnenih občutkov [...]« (Koolhaas, 1995, 1250). Generično mesto je neskončno ponavljajoče se, nezapomnljivo brezkrajevno mesto. Generično mesto nima nikakršne identitete, saj je »identiteta postala premajhna, da bi jo naseljevali in si delili vsi ljudje. [...] To pešanje le zastruje nenehno naraščajoča množica turistov, plaz, ki v večnem iskanju 'karakterja' tudi uspešne identitete melje v prah brez vsakršnega pomena« (Koolhaas, 1995, 1248). Če se spomnimo našega prejšnjega izpeljevanja o medsebojnem konstruiranju krajev (oziroma njihovih identitet) in besed (oziroma imen), lahko nadaljujemo: če besede šele konstruirajo kraje in so ključne za njihovo identiteto, z njihovim izginjanjem izginja tudi ta identiteta.

Arhitekturni teoretik Alberto Perez-Gomez tradicionalno, predmoderno mesto opiše kot okolje, v katerem so sicer delovale številne politične institucije, ki se nam danes zdijo sumljive ali pa jih celo preziramo zaradi izkoriščevalskih načinov, na katere se konstruirajo. Pa vendar so arhitekture, ki so takšne institucije delale vidne, ponujale prostor za plodovito in živahno javno življenje ter postavljale »izkušnjo družbenega telesa na prvo mesto, ravno nasprotno od kartezijske egoistične zavesti modernosti, ki kulminira v našem urbanem življenju samotnih potrošnikov« (Perez-Gomez, 2016, 5). Perez-Gomez promovira arhitekturo »pomena« (meaning), dobesedno »s pomeni nosečo«, ki ni podrejena kategorijam lepega in grdega, je »neločljiva od svojih partikularnih jezikovnih artikulacij« in »omejuje prostor, v katerem lahko vsak najde svoje *mesto*« (Perez-Gomez, 2016, 5–9). To mesto zlahka prepoznamo kot kraj, lokus, ki je toliko prostorski kot družben.⁶

6 A ga ne smemo jemati kot nekaj strogo določenega, rigidnega – v smislu, da je družbeni red nespremenljiv, posameznikov položaj v družbi pa predeterminiran in končen. Kraj lahko vznikne v obstoj ali zopet postane zgolj mesto odsotnosti kraja: ima zmožnost, da se spreminja.

Z odmikom od življenja v neurbaniziranem ali povsem nekultiviranem okolju, kjer je bilo treba za preživetje pozorno spremljati nepredvidljivo dogajanje v naravi ter se naučiti razbirati drobne namige, ki jih ta pošilja (ter jih s tem tudi poimenovati), se je veliko besed za krajinske značilnosti izgubilo. Macfarlane poroča, da je bilo iz nedavne izdaje oxfordskega Mladinskega slovarja odstranjenih veliko besed, ki se nanašajo na naravo, med drugimi želod, gad, javor, breza, regrat, praprotn, nektar, pupek, pašnik, dodali pa so gesla, kot so priponka, blog, širokopasovna povezava, klepetalnica, komite, MP3 predvajalnik in zvočno sporočilo. S tem seveda ni nič narobe; jezik je živ in smiselno je, da se s spreminjanjem načina življenja spreminja tudi operativno besedišče. Vendar je skrb vzbujajoče nekaj drugega: da izgubljam veliko več besed za poimenovanje in opisovanje prostora stvarnosti, kot ustvarjamo novih.

Mestno okolje se bliskovito spreminja. V zadnjih nekaj stoletjih – modernosti – je grajeno okolje bistveno spremenilo značaj, tako da so danes mesta povsem drugačen habitat kot še pred stoletjem. »Urbana divjina« je prisrčna krilatica, na katero pogosto naletimo v publicističnih besedilih, pa vendar bi lahko rekli, da urbano grajeno okolje s svojo kompleksnostjo in soodvisnostjo velikanskega števila dejavnikov, ki ga sooblikujejo, zares spominja na divjino.⁷ Preplet generičnih in predpisanih prostorskih posegov se v kombinaciji z lefebvrovsko nenadejano rabo javnega prostora spreminja v nepregleden poligon raznolikosti. Vendar pa se besedišče, ki takšen prostor opisuje in poimenuje, ne spreminja v koraku z referentom.

Študije na prerezu prostorskih ved in lingvistike, ki vsebujejo tudi oprijemljive številčne podatke, se večinoma ukvarjajo z zemljepisnimi lastnimi imeni ali toponimi, zato je pojavljanju, spreminjanju ter izginjanju občnih imen in besed, ki kraje opisujejo, nekoliko težje slediti. Težko ocenimo, koliko besed za prostor smo zares izgubili v slovenščini, in neizpodbitno empirično dokažemo, da naša teza drži. Republika Slovenija vodi, na primer, *Register zemljepisnih imen*, v državnih podatkovnih zbirkah pa lahko tudi preverjamo, kako pogoste so posamezne besede v lastnih zemljepisnih imenih. Za občna zemljepisna imena teh podatkov ni, zato nam preostane le podobna metoda, kot jo je ubral Macfarlane: preverjanje števila besed, ki se nanašajo na kraje, v slovarjih. Takšne študije v Sloveniji⁸ zaenkrat še ni, za obseg pričujočega prispevka pa je prezahtevna in preveč dolgotrajna. Vsekakor pa bi bilo nadvse zanimivo preveriti, katere besede, ki kraje poimenujejo in opisujejo, vstopajo in izstopajo iz slovarjev kot približkov pregleda nad operativnim besednjakom nekega naroda.

7 To še posebno drži, če v enačbo vštujemo še prosti kapitalistični trg, ki v mnogočem spominja na džungelski zakon močnejšega.

8 Vsaj kolikor je meni znano, ničesar obetavnega pa ne razkrije niti hiter prelet spletnih zadetkov.

4 Urbana krajina in aktivacija javnosti

Pokazali smo, kako močna je sovisnost med poimenovanjem oziroma besedami, ki označujejo kraje, ter percepcijo in celo samim obstojem teh krajev. Brez ustreznega jezikovnega orodja kraj sam ne more vstopiti v zavest in ga torej sploh ni; ostaja le brezimnen, brezkraven prostor. V sodobnem mestu, prepredenem z »junkspaceom«, kot nepremišljeno, površinsko in kapitalu podrejeno gradnjo od moderne dalje imenuje Koolhaas, krajev ni – je le serija zaporednih umetno ustvarjenih dražljajev, ki ustvarjajo iluzijo krajevnosti.

Poimenovanje venomer rastoče urbane krajine, v kateri smo se znašli, je torej ključno za umeščanje krajev vanjo in za posledično pomena polno življenje v sodobnem mestu. To ni nujno vezano na obstoječo identiteto oziroma je ne spreminja v koolhaasovsko turistično zabavišče ali gentrificirano območje z značajem na steroidih.

Kripkejeva kavzalna teorija poimenovanja loči dva koraka poimenovanja: »krst« in kasnejšo kavzalno verigo, kjer ime skozi vsakokratno uporabo akumulira pomen. Poimenovanje je torej po svoji naravi kolektivna dejavnost in vedno zahteva konsenz javnosti: četudi se kraj uradno preimenuje, se mora to ime tudi uporabljati, da bi služilo svojemu namenu. V številnih primerih tako pride do razlike med uradnim in vernakularnim poimenovanjem krajev. Takšno poimenovanje je oblika prisvajanja mesta, udomačevanja krajev, ki si jih je dobesedno ali skozi njihovo ime podredil sistem. Poimenovanje krajev je lahko oblika upora ali eden od načinov, kako lahko izvajamo lefebvrovsko *pravico do mesta*. Temu smo priča v številnih manjšinskih skupnostih, ki za kraje uporabljajo tradicionalna ali svoja imena in ki s tem ohranjajo ali ustvarjajo identiteto mimo prevladujoče ideološke usmeritve, pa tudi ob tvorbi ekso- in endonimov.

[Toponimi] delujejo v dveh registrih. Po eni strani razkrivajo kompleksen nabor hegemonih razmerij moči, ki spremljajo poimenovanje in umeščanje krajev. Hegemoni procesi poimenovanja krajev so pravzaprav eni od glavnih deležnikov naturaliziranja in utrjevanja prevlade obstoječih družbenih redov. Na drugi strani pa imena krajev predstavljajo področje kulture, v katerem so ljudje v marginalnih položajih sposobni izraziti lastne identitete, ki so vezane na kraj, ter izpodbijati hegemonne politične cilje (Vuolteenaho, Berg, 2009, 14).

Kraji in prostori v različnih kulturnih okoljih zavzemajo različne položaje; večjezičnost in večimenskost sta naravni posledici tega. Prav množstvo poimenovanj je dejstvo, ki dopušča prazno mesto v strukturi sistema, ki jo je mogoče zapolniti na poljubne načine.

Druga plat poimenovanja, ki nas je v pričujočem besedilu bolj zanimala, pa je podeljevanje občnih krajevnih imen oziroma poimenovanje urbanih pojavov. Pred časom sem v reviji *Outsider* objavila krajši poljudni zapis, ki se je ukvarjal s podobno temo:

Bogastvo kompleksne urbane krajine, ki nas dandanes obdaja in ki pomeni novo stopnjo v razvoju našega okolja, ostaja v veliki meri nepoimenovano. Cesta, ulica, avenija, stolpnica, trg – do sem naša jezikovna in kognitivna sposobnost še sežeta. [...] Če sodimo po jeziku, ki jih poimenuje, se zdi, da grajeni prostori današnjega dne še niso dosegli polnosti svoje poetike izven stroke, torej izven jezika arhitekture in govorcev arhitekturnega žargona (Bračič, 2017, 24).

Zdi se, da – nekateri zaradi svoje generičnosti, ki ne zahteva variacij v jeziku, drugi zaradi svoje edinstvenosti, ki kliče po lastnem imenu – urbani pojavi in strukture ostajajo brez besed, ki bi jih ustrezno opisale. Grajeno okolje je svojevrstna krajina, ki se ravna po specifičnih zakonitostih: v njej še vedno delujejo zakoni narave, hkrati pa se v njej dogajajo javno življenje, popravila in prenove posameznih delov, subtilni in manj subtilni boji za oblast, spremembe namembnosti, konstrukcijske posebnosti in cela kopica pojavov, ki jih jezik težko dohaja. S pričujočim besedilom želim torej predlagati, naj bo iskanje ustreznih in ustvarjanje novih besed, ki bi poimenovala drobne posebnosti v okolju, orodje, s katerim prebivalci mesta dobesedno *pridemo do besede*. David Harvey pa pravi, da je »svoboda, da ustvarjamo in ponovno ustvarjamo svoja mesta in same sebe [...], ena najdragocenejših, a tudi najbolj zanemarjenih človekovih pravic« (Harvey, 2008, 23). Kako bolje začeti izvajati to pravico kot v registru jezika? V generični mestni krajini, ki je posledica razvoja gradbene industrije in načrtovanja, je naša naloga, da opazimo odstopanja ter aktivno stopimo v dialog z javnim prostorom in drug z drugim – da prepoznamo pomen javnega življenja, ki se v njem že dogaja, in tako generiramo novo. Prepoznanje takšnih posebnosti je sovisno z njihovim poimenovanjem, zato je morda gola misel na to, da si takšni pojavi zaslužijo ime, dovolj, da bi odkrili njihovo prisotnost v prostoru našega vsakdana.

Braco Rotar v izjemni knjigi *Pomeni prostora: Ideologije v arhitekturi in urbanizmu* takole lucidno opiše mehanizme upravljanja z javnim prostorom:

Mesto je po definiciji heterogeno, medtem ko je urbanizem homogen in si prizadeva prisvojiti vlogo in moč logotehnike; toda prava opredelitev urbanizma v kapitalističnem načinu produkcije je taka: iluzorični jezik dominantne družbene skupine (oziroma »odločitvene skupine«), ki si lasti pozicijo edinega družbenega subjekta.

Z drugimi besedami: ta vladajoča skupina si prizadeva, da bi sebe ustoličila za Subjekt izjavljanja mesta [...] (Rotar, 1981, 69).

Rotar seveda ne misli na klasični, besedni jezik, temveč govori o semiologiji urbanih pojavov, vendar je njegova trditev dovolj povedna, da si jo lahko za hip prisvojimo za ponazoritev našega gledišča. S prispevanjem novih izrazov in prisvajanjem urbanega ozemlja, z umeščanjem krajev tja, kjer jih prej ni bilo, z aktivnim udeleževanjem pri konstrukciji kolektivnega javnega prostora mesta, z vsem tem se lahko prebivalci postavijo/-mo nad položaj s strani vladajočega sistema določenega urbanizma kot edinega možnega Subjekta izjavljanja mesta. Skozi poimenovanje urbane krajine je možna reapropriacija mesta, tj. prostora mesta kot »s pomeni nosečega« življenjskega okolja.

Bibliografija

- Bračič, A., Ime prostora, *Outsider Indigo* 3. september 2017.
- Carter, P., *The Road to Botany Bay*, Minneapolis 1988.
- Casey, E. S., *Getting back into Place: Toward a Renewed Understanding of Place-world*, Bloomington 1993.
- Connor, S., Building breathing space, v: *Goin aerial. Air, art, architecture* (ur. Bakke, M.), Maastricht 2006, str. 118–134.
- Snoj, M., kraj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana 2015, <https://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar/4287969/krj?FilteredDictionaryIds=193&View=1&Query=kraj> [10. 7. 2019].
- Furlan, M., Gložančev, A., Šivic-Dular, A., Pravopisna ustreznost zapisa lastnoimenskega gradiva v registru zemljepisnih imen in registru prostorskih enot, *Geografski vestnik* 72, 1, 2000, str. 73–86.
- Harvey, D., Right to the City, *New Left Review* 53, 2008, str. 23–40.
- Heidegger, M., Grajenje, prebivanje, mišljenje, *Arhitektov bilten* 28, 141–142, 1998, str. 78.
- Koolhaas, R., *Generic City*, New York 1995.
- Koolhaas, R., Junkspace, v: *Harvard Design School Guide to Shopping* (ur. Chung, C. J. in drugi), Cambridge 2002, str. 408–421.
- Kripke, S., *Naming and Necessity*, Cambridge 1980.
- Lefebvre, H., *Produkcija prostora*, Ljubljana 2014.
- Macfarlane, R., *Landmarks*, London 2016.
- Maskit, J., Something Wild? Deleuze and Guattari and the Impossibility, v: *Philosophies of Place: Philosophy and Geography III* (ur. Light, A., Smith, J.), Lanham 1999, str. 265–284.

- Mill, J. S., *A System of Logic*, London 1843.
- Perez-Gomez, A., *Attunement: Architectural Meaning after the Crisis of Modern Science*, Cambridge 2016.
- Pinchevski, A., Torgovnik, E., Signifying Passages. The Signs of Change in Israeli Street Names, *Media, Culture and Society* 24, 2002, str. 365–388.
- Rotar, B., *Pomeni prostora: Ideologije v arhitekturi in urbanizmu*, Ljubljana 1981.
- Saparov, A., The Alteration of Place Names and Construction of National Identity in Soviet Armenia, *Cahiers du Monde russe* 44/1, 2003, str. 179–198.
- Vuolteenaho, J., Lawrence, D. B., *Critical Toponymies: The Contested Politics of Place-Naming*, Farnham 2009.
- Zalta, E. N., Descriptivist Theories, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Stanford 2019, <https://plato.stanford.edu/entries/reference/#DesThe> [11. 7. 2019].

Ajda Bračič

Poimenovanje urbane krajine kot orodje reappropriacije mesta

Ključne besede: kritična toponimija, toponimi, mesto, urbanizem, občna zemljepisna imena

Skozi zgodovino je človek oblikoval bogato besedišče, ki poimenuje posamezne geografske pojave in forme krajine, s katerimi je tisočletja živel in jih spoznaval. Ko si človek prisvoji naravno krajino, pa ta ne izgine, temveč postane nov habitat, grajeno tkivo, in tako ponuja drugačno paleto pojavov. S tvorjenjem novih izrazov za prostor ozaveščamo svojo urbano okolico ter jo pretvarjamo v zaznavno družbeno krajino. Bogastvo kompleksnega urbanega prostora in mejnih območij med naravnim in grajenim ostaja v veliki meri nepoimenovano. Cesta, ulica, avenija, stolpnica, trg – do sem naša jezikovna in kognitivna sposobnost še sežeta. Kaj pa vse majhne variacije, ki jih zaznamujejo in razločujejo med seboj? Kako bi ti označevalci vplivali na našo percepcijo prostora mesta? Članek s pomočjo analize načinov generiranja sodobne urbane krajine ter procesov poimenovanja prostora razišče prostorsko besedotvorje kot potencialno možnost vzgajanja pomenljive povezave med uporabnikom in mestom ter kot orodje reappropriacije mestnega prostora.

Ajda Bračič

Naming the Urban Landscape as a Means of Reappropriating the City

Keywords: critical toponymy, toponyms, city, urban planning, place words

Throughout history humans have developed a rich vocabulary naming the specific geographical phenomena and landscape formations they lived with and have known for millennia. As humans take this natural landscape over, it does not disappear, but instead morphs into a new habitat – the built fabric – offering a new array of phenomena. By creating new place words we bring awareness to our urban surroundings and transform them into a perceivable social landscape. The rich complexity of the urban space and the liminal areas between the natural and the built is mostly unnamed. Road, street, avenue, skyscraper, square – this is the scope of our linguistic and cognitive abilities. But what about the variations which set them apart? How would these signifiers impact our perception of city space? This article tries to address place word formation as a potential opportunity to create a meaningful connection between the inhabitant and the city and as a means of reappropriation of the city through analysis of the generation of contemporary urban landscape and processes of naming places.